

DİLKEŞ - HÂVERÂN

(دلکش خاوران)

**Türk müzikisinde
birleşik makam.**

Eski nazariyat kitaplarının bir kısmında **zilkeş** ve **zırkeş-hâverân** adlarıyla da geçer. En az beş asra yakın bir geçmişi olduğu tahmin edilen eski makamlardandır. Dizisi, yerinde hüseyî makamı dizisine Irak perdesindeki segâh dörtlüsünün veya Irak makamı dizisinin bir bölümünün eklenmesiyle meydana gelmiştir. Nota yazımında donanımına si koma bemolü ve fa bakiye diyezi yazılır, gerekli değişiklikler ise eser içerisinde gösterilir. Makamın birinci derecede güçlüsü hüseyî perdesi olup bu perdede uşşak çeşnişiyle yarım karar yapılır. Üzerinde hüseyîli asma karar yapılan dügâh perdesi ise makamın ikinci derecede güçlüsüdür. Bütün birleşik makamlar gibi inici olarak seyreden dilkeş-hâverân makamının durağı Irak perdesidir. Makam dizisinin şematik gösterilişi şöyledir:

Makam, hüseyî makamında olduğu gibi hüseyî dizisine muhayyerde bir büselik beşlisi getirilmek suretiyle genişletilir. Ancak makamın karakteristiği tiz perdelerde fazla dolaşmaya uygun olmadığından bu genişlemenin ancak bir iki sesi kullanılabilir.

Hüseyî makamı dizisi dilkeş-hâverân makamının teşkilinde çok önemli bir yer tutar. Bu sebeple hüseyî makamının asma kararları olan nevâda rastlı veya büselikli, çargâhta pençgâhlı veya çargâhlı, segâhta segâhlı veya ferahnâkli, dügâhta hüseyîli asma kararlar dilkeş-hâverân makamında da aynen yer alır. Ayrıca dilkeş-hâverân makamındaki eserlerde özellikle giriş seyrinde zaman zaman nîm hicaz (do#) perdesinin seyre karıştığı görülür (geniş bilgi için bk. Özkan, s. 466-470). Ancak nîm hicaz perdesinin hiç kullanılmadığı dilkeş-hâverân eserler de mevcuttur. Bunun yanı sıra dilkeş-hâverân makamında, dügâhtaki

Dilkeş-
hâverân
makamının
seyir
örneği

rast beşlisinin nîm hicaz perdesi altındaki seslerinin pek kullanılmayıp hemen hüseyî beşlisi ile yerindeki hüseyî dizisine geçildiğini de ifade etmek gerekir.

Dilkeş-hâverân makamına örnek olarak bestekârı ihtilâflı olan meşhur sabâ salâsı; Arapzâde'nin çifte düyek usulündeki peşrevi ile aksak semâi usulündeki saz semâisi; Zekâi Dede'nin zencir usulündeki, "Gönül o gonca-femin çâker-i keminesidir" mısraı ile başlayan birinci bestesiyle ağır aksak usulündeki, "Sâyesinde şimdi olduk şâd u hürrem ser-teser" mısraı ile başlayan şarkısı verilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Seydî, *el-Matla'*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3459, vr. 13^a, 32^b; Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 163-164; IV, 225-226; Özkan, *TMNÜ*, s. 466-470; Arel, *Türk Musikisi*, s. 190-191.

İSMÂİL HAKKI ÖZKAN

DİLMAÇOĞULLARI

**1085- 1394 yılları arasında
Bitlis ve Erzen'de hüküm süren
bir Türk beyliği.**

Anadolu'nun en eski beyliklerinden olan Dilmaçoğulları'nın kurucusu, Sultan Alparslan'ın kumandanlarından Dilmaçoğlu (Dimlaçoğlu, Demleçoğlu) Alp Tegin Mehmed Bey'dir. Malazgirt Savaşı'na katılan ve savaştan sonra Güney Anadolu'da fetihlere devam eden Dilmaçoğlu Mehmed Bey, Halep Mirdâsi emîri Nasr'ın ölümü üzerine kardeşler arasında başlayan iç mücadeleler sırasında Emîr Sâbık'ı desteklemek üzere 500 atlısıyla Halep'e giderek Türkmen Emîri Ahmed Şah ve Sâbık'la birleşti; yapılan savaşta Sâbık muhaliflerini Türkmen askerleri sayesinde kesin bir yenilgiye uğrattı (Zilhicce 468/Temmuz 1076). Bu savaştan sonra Mehmed Bey yeniden Anadolu'ya döndü. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Anadolu'ya hâkim olması üzerine onun hizmetinde bulunmak istemeyen Afşin,

Sunduk, Duduoğlu, Türkmân, Aytegin, Arslantaş vb. Türkmen beyleri gibi Anadolu'dan ayrılarak Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti Hükümdarı Tâcüddevle Tutuş'un hizmetine girdi (470/1077-78). Fakat Tutuş'un Suriye fâtihisi Atsiz b. Uvak'ı öldürtmesi üzerine Mehmed Bey adları geçen Türkmen beyleriyle birlikte onun hizmetinden ayrıldı (471/1079). Birkaç yıl sonra da Diyarbekir ve çevresinde hüküm süren Mervânîler'e ait toprakların Büyük Selçuklu Devleti'ne ilhak edilmesi için düzenlenen sefere katıldı. Selçuklu ordusunun başkumandanı Fahrüddevele İbn Cehîr Bitlis ve yöresine ele geçirdikten sonra Sultan Melikşah burayı Mehmed Bey'e iltâ* etti (478/1085). Böylece Dilmaçoğulları Beyliği Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak kurulmuş oldu; daha sonra da Siirt yakınlarındaki Erzen şehri (Garzan = Yanarsu) bu beyliğin sınırları içine alındı.

Mehmed Bey'den sonra beyliğin başına oğlu Togan Arslan geçti (yaklaşık 497/1104). Togan Arslan önce Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'a, daha sonra da Ahlatşahlar'a tâbi oldu. 504 (1110-11) yılında Silvan'a bağlı birçok köyü ele geçirdi ve bir süre sonra da bağımsızlığını ilân etti. Ancak bağımsızlığı uzun sürmedi, Mardin Artuklu Emîri Necmeddin İlgazi'ye tâbi olarak onunla birlikte Haçlılar'a ve Gürcüler'e karşı düzenlenen seferlere katıldı. İlgazi, Togan Arslan'ın yardımıyla Antakya Haçlı Prensi Roger'i Tel İfrîn'de ağır bir yenilgiye uğrattı; ordusu hemen hemen imha edilen Roger de bu savaşta hayatını kaybetti (Rebîülevvel 513/Haziran 1119). İlgazi ayrıca Gürcü Kralı II. David'in Tiflis'i istilâ ve talan etmesi üzerine Togan Arslan, Kadı Alemüddin, oğlu Alemüddin, Ebû'l-Kebîr, Emîr Ebû Temmâm, Saltuklu Emîri Ali ve Germiyanlı Türkmenleri ile birlikte Gürcüler'e karşı harekete geçti. Fakat İlgazi'nin ordusu, Kıpçaklar'dan da yardım gören Gürcüler karşısında ağır bir yenilgiye uğradı (Cemâziyelâhir 515/Ağustos 1121). Togan Arslan'ın Ar-